

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

Західноукраїнський національний університет

Навчально-науковий інститут новітніх освітніх технологій

Кафедра менеджменту, публічного управління та персоналу

МАЛАНЧУК Ілля Ігорович

Підвищення конкурентоспроможності територіальної громади

спеціальність 281 Публічне управління та адміністрування

освітньо-професійна програма – Публічне управління та адміністрування

Кваліфікаційна робота

Виконав студент групи ПУАзм-21

Маланчук Ілля Ігорович

Науковий керівник:

к.н.д.у., доц. Антонюк Віктор Васильович

ТЕРНОПІЛЬ – 2025

ЗМІСТ

ВСТУП

Розділ 1. Теоретичні основи конкурентоспроможності територіальної громади

1.1. Поняття та сутність конкурентоспроможності територіальних громад

1.2. Фактори, що впливають на рівень конкурентоспроможності громади

Розділ 2. Аналіз сучасного стану конкурентоспроможності конкретної територіальної громади

2.1. Загальна характеристика територіальної громади

2.2. Оцінка рівня конкурентоспроможності та проблемні аспекти

Розділ 3. Шляхи підвищення конкурентоспроможності територіальної громади

3.1. Стратегічні напрями розвитку та інструменти підвищення конкурентоспроможності територіальної громади

3.2. Рекомендації щодо реалізації заходів та оцінка їх ефективності

ВИСНОВКИ

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

ВСТУП

Актуальність теми. У сучасних умовах глобалізації та децентралізації питання підвищення конкурентоспроможності територіальних громад набуває особливого значення. Ефективне використання ресурсного потенціалу, залучення інвестицій, розвиток інфраструктури та формування позитивного іміджу громади є ключовими чинниками її економічного зростання. Конкурентоспроможність громади визначає можливість забезпечення високого рівня життя населення, створення робочих місць та сталого розвитку. В умовах посилення міжрегіональної конкуренції громади змушені шукати нові підходи до управління та розвитку, що робить дослідження цієї теми надзвичайно актуальним.

Питання конкурентоспроможності територій досліджували такі науковці, як О. Амоша, В. Геєць, І. Бураковський, Л. Шевченко, а також зарубіжні автори – М. Портер, Ф. Котлер, які розглядали стратегії розвитку регіонів, фактори конкурентних переваг та методи оцінки ефективності управління.

Мета дослідження. Метою роботи є розробка теоретичних та практичних рекомендацій щодо підвищення конкурентоспроможності територіальної громади на основі аналізу її сучасного стану та визначення перспектив розвитку.

Завдання дослідження:

1. Розкрити сутність поняття «конкурентоспроможність територіальної громади» та визначити її основні характеристики.
2. Проаналізувати фактори, що впливають на рівень конкурентоспроможності громади.
3. Дослідити сучасний стан конкурентоспроможності обраної територіальної громади.
4. Виявити проблеми та бар'єри, що стримують розвиток громади.
5. Запропонувати стратегічні напрями та інструменти підвищення конкурентоспроможності.

6. Оцінити ефективність запропонованих заходів та їх практичну реалізацію.

Об'єкт дослідження – процес формування та підвищення конкурентоспроможності територіальної громади.

Предмет дослідження – економічні, соціальні та управлінські механізми, що забезпечують конкурентні переваги громади.

Методи дослідження. Для досягнення поставленої мети використано комплекс загальнонаукових та спеціальних методів:

- Теоретичні методи: аналіз і синтез наукової літератури, узагальнення підходів до визначення конкурентоспроможності територіальних громад, систематизація факторів впливу.
- Емпіричні методи: збір та обробка статистичних даних про соціально-економічний стан громади, аналіз офіційних звітів та нормативних документів.
- Порівняльний аналіз: зіставлення показників розвитку громади з іншими територіями для виявлення конкурентних переваг і слабких сторін.
- SWOT-аналіз: оцінка сильних і слабких сторін громади, а також зовнішніх можливостей і загроз.
- Методи стратегічного планування: розробка сценаріїв розвитку та визначення пріоритетних напрямів підвищення конкурентоспроможності.
- Економіко-статистичні методи: розрахунок індикаторів конкурентоспроможності, використання коефіцієнтів та індексів для оцінки ефективності запропонованих заходів.
- Графічні та табличні методи: візуалізація результатів аналізу для наочності та зручності сприйняття.

Практична цінність. Результати дослідження можуть бути використані органами місцевого самоврядування для розробки стратегій розвитку громади, залучення інвестицій, підвищення ефективності управління ресурсами та формування конкурентних переваг на ринку.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ГРОМАДИ

1.1. Поняття та сутність конкурентоспроможності територіальних громад

Головною метою роботи є оцінка рівня конкурентоспроможності та її диференціації міст України.

Для досягнення головної мети необхідно було реалізувати конкретні цілі, що включали: визначення сутності конкурентоспроможності малих міст, діагностику соціально-економічної та екологічної ситуації малих міст, створення Місцевого індексу конкурентоспроможності, оцінку рівня конкурентоспроможності малих міст у соціальних, економічних та екологічних аспектах, визначення типів та загального рівня конкурентоспроможності малих міст, ідентифікацію соціально-економічних та екологічних умов конкурентоспроможності малих міст.

Розвиток є поняттям, яке зустрічається у всіх галузях знань, що означає, що воно має значну суб'єктивну різноманітність. Сама ідея розвитку, як зазначає Кударевська (2008), бере свій початок у світській філософії XVII століття і, відповідно до неї, розвиток пов'язаний з природним і постійним станом просування вперед. Оскільки дана робота зосереджується на питанні конкурентоспроможності, розгляд теми розвитку був визнаний ключовим для забезпечення узгодженості проведених досліджень. В рамках даної роботи було прийнято, що розвиток є наслідком конкурентоспроможності.

Проблематика розвитку є предметом розгляду численних наукових праць, якщо дивитися з точки зору аналізу економічної літератури. Розвиток є багатовимірною категорією, що поєднує в собі «багато взаємозалежних процесів і явищ соціальних, економічних, політичних, культурних, технічних, психологічних» (Gorzela, 1989, с. 15). Фіц (2003), посилаючись на Фрідмана,

стверджує, що розвиток є кумулятивним, але не безперервним процесом, а дії, що відбуваються на наступних етапах, є результатом інновацій. Весь процес залежить від людей та взаємодій, що відбуваються в суспільстві. Отже, перехід від одного стану (фази, етапу) розвитку до іншого закріплює процеси, що відбулися раніше, і дозволяє створювати нові полюси зростання. Важливим питанням, однак, є неперервний характер явища розвитку. Представлені поняття розвитку підкреслюють його довгостроковий характер, який складається з окремих фаз, етапів або стадій (Chojnicki, 1989), з тією різницею, що довгостроковість змін, а також поділ залежать від суб'єкта, якого стосується розвиток.

Розвиток є складним і багатозначним поняттям, якщо не буде здійснено його суб'єктивізацію (Kudarewska, 2008). З одного боку, це питання є гнучким, а отже, універсальним у своєму застосуванні, але з іншого боку, через широкий суб'єктний спектр, воно стає надзвичайно складним явищем. Доманський (2004, с. 7) звертає увагу, що спосіб розуміння розвитку впливає з «ширших соціальних і економічних структур та процесів», і тому надання суб'єкта концепції розвитку зробить це питання значно вужчим (Ślusarz, 2006). Суб'єктивізація розвитку дозволяє надати йому реальну форму, що дає можливість поглянути на питання з іншої перспективи та детально заглибитися в тему.

Hummel та ін. (2008, с. 41) зазначають, що в процесі розвитку «кожен наступний етап є більш складною формою трансформуючогося явища, що оцінюється вище, ніж попередній етап». Тому правильний вибір, інтерпретація, а також відповідне сприйняття змін є ключовими для успішного завершення проектів розвитку.

Підсумовуючи, розвиток слід розглядати як необхідний і неминучий процес, що впливає з механізмів або характеристик, невід'ємних від простору, якого він стосується. Він може бути класифікований як завдання або мета, до якої прагне даний суб'єкт (Domański, 2004). Зміни, що є складовими розвитку, мають постійний або поетапний характер (Parusek, 2018), що підтверджує переконання,

що розвиток є прогресивним явищем. Однак прогресивність є елементом розвитку, що відрізняється за обсягом умов. Отже, виділення певних аспектів призводить до зміщень і переосмислення розвитку.

З огляду на субдисциплінарний характер концепції розвитку та зважаючи на просторове посилення на аналізоване питання в рамках проведених досліджень, важливо коротко згадати про територіальний підхід до розвитку, насамперед у регіональному та місцевому вимірі.

Територіальний розвиток надає концепції розвитку просторового виміру і описується через територіалізацію, тобто пошук ресурсів, що відрізняють цю територію від іншої (Pecqueur, 2013; Storper, 1995; Zaucha et al., 2015). Новаковська (2017), яка детально проаналізувала це питання, визначає його як «закріплення процесів розвитку в територіальній тканині, вкорінення економічної діяльності в соціальних відносинах та запуск механізмів спільного створення нових цінностей і ресурсів» як для окремих суб'єктів, так і для всієї економіки (Nowakowska, 2017, с. 32). Як стверджує Ромео (2015), територіальний розвиток стосується просторової інтеграції та географічного масштабу. Просторова інтеграція територіального розвитку стосується багатосекторального розвитку на певній території. Географічна масштабність, у свою чергу, стосується розвитку певної частини території. Лучак (2016, с. 24), посилаючись на Брола, вважає, що територіальний розвиток «охоплює широкий спектр економічних, соціальних та просторових процесів, що відбуваються на певній території». У свою чергу, Зауха та ін. (2015, с. 18) зазначають, що «цей розвиток означає зміни в територіальних структурах (селищних структурах, транспортній інфраструктурі, природних структурах, культурному ландшафті тощо) та потоці і зв'язку між ними». Територіальний розвиток використовується як заміник місцевого розвитку (Jewtuchowicz, 2016) або розглядається як поняття, яке замінює місцевий вимір розвитку, оскільки не означає лише розвиток у невеликих масштабах (Pecqueur, 2013). Макульська (2013) вважає регіональний розвиток поняттям, рівнозначним територіальному розвитку, з

огляду на низку взаємозв'язків, що виникають між різними видами діяльності, які відбуваються на певній території.

Територіальний розвиток як процес цілеспрямованих змін, що відбувається в певній територіальній системі. Це форма економічної організації, що є місцем, де відбуваються колективні економічні процеси (Makulska, 2013). На думку Mitric та ін. (2021), територіальний розвиток залежить не тільки від поєднання оптимальних ресурсів і факторів виробництва, але й від використання прихованих або недостатньо використаних факторів. Отже, територія є специфічним простором, який, з одного боку, визначається як ресурс для розвитку, а з іншого – як продукт розвитку (Słupińska, 2013). У процесі розвитку вона набуває внутрішнього потенціалу (ендогенні фактори) і закріплюється зовнішніми зв'язками (екзогенні фактори). Територіальний розвиток розглядається в контексті конкретного простору, він поділяється на регіональний та місцевий розвиток з огляду на розмір досліджуваної території (Dalke, 2017). Підсумовуючи, територіальний розвиток не охоплює виключно аспект економічного зростання, а зосереджується насамперед на просторовому розвитку. В результаті територіальний розвиток може сприяти економічному розвитку (або зростанню) – і навпаки (Zaucha et al., 2015). З огляду на тему малих міст, на якій базується ця робота, територіальний розвиток можна розглядати як додатковий сегмент, що виходить за межі регіонального та місцевого розвитку, оскільки він акцентує просторовий вимір та звертає увагу на територіалізацію як сегмент, що відрізняє одну територію від іншої. Описаний далі регіональний та місцевий розвиток підкреслює економічні та соціальні процеси, що відбуваються в територіальних одиницях.

Проблематика регіонального розвитку набула особливого інтересу в першій половині 70-х років XX століття, зокрема внаслідок посилення світової економічної кризи. Підвищену концентрацію на регіональному розвитку можна також пов'язати з теоріями, що виникли в 50-х роках XX століття, які намагалися пояснити регіональні нерівності (Kisiała i Stepiński, 2013). Основна увага тоді була зосереджена на визначенні основ, що лежать в основі закономірностей

процесів розвитку, що відбуваються на регіональному рівні (Churski et al., 2018). Використання внутрішнього потенціалу дозволило побачити значення території як джерела динаміки змін (Jewtuchowicz, 2016). Питання регіонального розвитку в Україні, як стверджує Вуйтович (2016), можна простежити в міжвоєнний період, коли увага була зосереджена на заходах, спрямованих на об'єднання колишніх частин країни. Що стосується повоєнних років, концепції стосувалися соціально-економічного розвитку країни, однак питання регіонального розвитку не розглядалося окремо (Dębowski, 2013). Однак можна припустити, що питання регіонального виміру розвитку було враховано в просторовому плануванні та планах просторового розвитку воєводств, що розвивалися на той час (Wójtowicz, 2016). В Україні, як вказують Chojnicki і Czyż (2005), концепція регіонального розвитку сформувалася під час системної трансформації країни. Як стверджує Nowakowska, на початку 90-х років ХХ століття відбулася певна еволюція в питанні зацікавленості регіональним (місцевим) розвитком. Наслідком такого стану речей можна вважати, серед іншого, зміщення акценту з «досліджень типу input-output та матеріальних зв'язків у бік досліджень, присвячених відносинам та соціальним і інституційним аспектам розвитку» (Nowakowska, 2017, с. 27). Додатковий аспект, що підсилював цю тенденцію, відіграла глобалізація, яка посилювалася разом із розвитком процесу економічної інтеграції (Churski та ін., 2018). В результаті таких міркувань відбулася реінтерпретація та еволюція поняття регіонального розвитку. Підсумовуючи, до середини ХХ століття розвиток підкреслював унікальність регіонів, тоді регіональний розвиток зосереджувався на пізнанні просторової диверсифікації регіонів та виявленні відмінностей, що існують між ними. Згодом, однак, важливим питанням стало пошук подібностей між регіонами (Domański, 2004), а також зосередження уваги на економічній поляризації (Chrzanowska і Drejerska, 2016). Можна стверджувати, що в даний час регіональний розвиток орієнтований на процесний підхід, збагачений факторами, що визначають зростання.

Регіональний розвиток, який є ще однією категорією розвитку та однією зі складових територіального розвитку, є нічим іншим, як процесом, що

відбувається в регіоні. На думку Churskiego та ін. (2018, с. 2) це процес «соціально-економічного розвитку, що відбувається в регіональному масштабі або в межах окремого регіону». Як зазначає Місевич (2012, с. 39), «процеси, що відбуваються в регіоні, означають стійке підвищення рівня життя мешканців та економічного потенціалу». Поліпшення якості життя, її зростання впливає на соціальний розвиток, який, у свою чергу, є невід'ємною частиною розвитку регіону. На підвищення рівня життя мешканців впливають соціально-економічні процеси, що відбуваються в різній мірі і відповідають за динаміку задоволення потреб. Цей процес, отже, проявляється в «трансформації регіональних факторів і ресурсів у товари та послуги для населення» (Piechnik, 2014). Вони становлять людський, інноваційний, інфраструктурний, екологічний, фінансовий та інституційний потенціал, на якому регіони базують свій розвиток. Механізми, що генеруються у сфері зазначених потенціалів, включають зміни (Chojnicki і Czyż, 2005, с. 9):

- «функціонування компонентів системи (підприємств, економічних підсистем),
- реляційних структур (внутрішні впливи),
- форм організації та оточення (інших регіонів)» - зовнішній вплив у масштабі країни та світу.

Регіональний та місцевий розвиток має характер фазового процесу, тобто явища, розкладеного в часі, під час якого на окремих етапах відбуваються різноманітні механізми спрямованих змін у сфері факторів розвитку (Chojnicki і Czyż, 2005) і відбувається перехід від нижчого етапу розвитку (простої, менш складної форми) до вищого (досконаліший) (Kiczek і Pompa-Roborzyński, 2013). Отже, він становить «сукупність поточних і багаторічних змін та структурних соціально-економічних перетворень» (Kocurek, 2010, с. 129), що супроводжується прогресом, який проявляється в соціальних та економічних аспектах даної території.

У визначеннях регіонального розвитку, на які посилаються багато авторів, насамперед підкреслюється його вплив на розвиток економіки в контексті

факторів, що збільшують можливості регіону та створюють основу для формування конкурентних переваг. Тому варто представити інший підхід до обговорюваного питання, яке є елементом політики згуртованості ЄС. Регіональний розвиток є прагненням «зменшити диспропорції та підтримати регіони, що відстають у розвитку», але кінцевою метою є підвищення якості життя мешканців (Nadyński, 2015, с. 134). Аналізований таким чином, він сприяє гальмуванню та зменшенню різниць між регіонами, що розвиваються, та відсталими, що призводить до зменшення їхньої диверсифікації, а на регіональний розвиток, розглянутий у цьому контексті, впливає процес глобалізації, якому «приписують уніфікацію простору» (Domański, 2004, с. 13) .

Підсумовуючи, регіональний розвиток є складовою соціально-економічного розвитку країни (Fic, 2003) і ототожнюється з систематичним поліпшенням у сферах економічного зростання, за яким стоїть низка умов, що створюють форми ефективного використання потенціалу, відповідального за підвищення соціального добробуту. Регіональний розвиток (регіонів) має величезне значення для розвитку економіки даної країни та світової економіки, оскільки він пов'язаний з ними. Будучи інкубатором знань та інновацій, вони є основною платформою розвитку, в рамках якої створюються технологічні та інноваційні можливості, що створюються окремими суб'єктами (Makulska, 2013). З іншого боку, від них очікується прояв адаптаційних здібностей в рамках існуючих ринкових або технологічних умов, що підтверджує той факт, що регіональний розвиток є також проблематичним процесом, а його наслідки мають широкий спектр впливу (Rokicki, 2015).

У зв'язку з вищезазначеним контекстом регіонального розвитку важливо наблизити поняття місцевого розвитку. Парісек (2001) вважає, що до того, як це поняття з'явилося в соціальних науках, дії, що стосувалися місцевого розвитку, визначалися як органічна робота. Як повідомляє Августин (2008), місцевий розвиток у 80-х роках ХХ століття став загальноживаним поняттям і стосувався різноманітного використання потенціалу та його валоризації. Місцевий розвиток був визнаний потребою суспільства, а дії, що здійснюються в рамках цього

процесу, будуть рівнозначні задоволенню їхніх життєвих потреб (Furman, 2013). Основні сфери ефективності висвітлені Міланом-Гарті та ін. (2019) у економічній, соціальній та екологічній сферах даної території, і, як вказує Псих-Петровська (2011), проблема місцевого розвитку повинна враховувати заходи, спрямовані на протидію соціальним нерівностям або екологічній рівновазі як негативним тенденціям, що наростають з 60-х років ХХ століття.

1.2. Фактори, що впливають на рівень конкурентоспроможності громади

Місцевий розвиток стосується розвитку міст, сільських громад та місько-сільських громад і розглядається як концепція, що доповнює регіональний розвиток (Hadyński, 2015; Augustyn, 2008) (рис. 2). Отже, здавалося б, що на форму або сам рівень регіонального розвитку впливають дії та сам прогрес на місцевому рівні. Той, у свою чергу, формується на основі змін у складі його території, тобто сільських територій та малих міст. Регіональний розвиток – це розвиток систем і підсистем, що розуміються як територіальні одиниці поселенських систем. З іншого боку, він накладає на місцеві органи влади обов'язок підтримувати просторовий порядок з урахуванням зазначених умов і цілей розвитку. Предметом багатовимірного погляду є всі одиниці, що входять до складу місцевого та регіонального розвитку. У ньому також знаходяться малі міста, які своєю соціально-економічною ситуацією, функціональними перетвореннями більшою чи меншою мірою впливають на місцевий та регіональний вимір розвитку.

Місцевий вимір базується на просторах, які мають індивідуальну динаміку розвитку (Jewtuchowicz, 2016) і проявляють свою багатовимірність в економічній, культурній, соціальній, екологічній (екологічно-просторовій), технічно-технологічній, а також політичній сферах, поєднуючи їх з інноваціями, що відбуваються в цих вимірах і між ними (Kisman i Tasar, 2014; Augustyn, 2008) (рис. 2).

Орловська (2018, с. 45), посилаючись на Євтуховича, визнає місцевий розвиток «ідеєю економіки, здатною до швидкої адаптації та управління складними та різноманітними системами з точки зору культури, спільноти, технік». Складність місцевого розвитку не обмежується виключно багатовимірним характером у контексті умов у сфері, де існують різноманітні механізми, але й у суб'єктному аспекті. Йдеться тут про органи місцевого самоврядування, місцеву громаду, суб'єктів господарювання, соціально-культурні організації та інші суб'єкти, що беруть участь у процесі змін (Sekuła, 2012). У такому контексті це питання визначають Воловець і Ресько (2012, с. 63), розглядаючи місцевий розвиток як «злагоджену і систематичну діяльність громади, органів влади та інших суб'єктів, що функціонують у даній територіальній одиниці». Важливим питанням у місцевому розвитку є втілення цього питання в структурах місцевого самоврядування, які, з огляду на їхню принципову роль, є основою для його виникнення та поширення (Parysek, 2001). Як і у випадку регіонального розвитку, його місцевий вимір стосується цілеспрямованих та іманентних дій органів влади (Domański, 2004). Здійснюючи державну владу, вона приймає рішення економічного значення, які набувають статусу власних завдань громадського призначення. Місцеве самоврядування є посередницькою та підтримуючою інституцією, яка безперервно задовольняє потреби громади. Отже, місцевий розвиток можна розуміти як зміни, які відчувають мешканці (підвищення рівня життя), але й підприємці (розвиток економічної діяльності, зростання прибутків) (Jaruga, 2015). Кісман і Тасар (2014) вказують, що місцевий розвиток базується на трьох основних питаннях: витратах, результатах і наслідках.

Представлені на рисунку 3 виміри генеруються в процесі місцевого розвитку. Вони утворюють послідовність послідовних наслідків, в основі яких лежать витрати, що генеруються внутрішнім потенціалом та зовнішніми факторами. Складовою частиною витрат є три основні площини: територія, тобто місцевий район, на якому відбувається процес розвитку, суб'єкти, що представляють соціальну та економічну групу, а також методи, за допомогою яких реалізуються пророзвитні заходи. Питання, що стосується інструментів здійснення змін, не

обмежується лише конкретними діями чи інвестиціями, а також способами їх реалізації. Мова йде про співпрацю публічно-правових партнерств, процеси соціально-економічної діагностики, стратегії розвитку даної області.

Результати у зазначеному вимірі приймають форму поліпшення умов життя, що виявляється у збільшенні доходів, кращому доступі до послуг або прогресі у сфері ринку праці. Результати створюються елементами, сформованими в одиниці через певний час, і є наслідком розвитку процесів. Кінцевою метою є соціально-економічний розвиток, який як головний результат змін може проявлятися в якісних показниках, таких як: краще управління, політика розвитку, інтеграція спільноти та участь, співпраця між державними та правовими партнерами.

Аналіз та саме визначення регіонального та місцевого розвитку з точки зору мети або цілей, яким він має служити, спонукає до розгляду факторів, які вказуються як найважливіші. Детермінантам регіонального, а також місцевого розвитку надається все більшого значення, а економічна література вказує на низку факторів, відповідальних за прогрес територіальних одиниць. Умови розвитку включають групи внутрішніх (ендогенних) та зовнішніх (екзогенних) факторів (Fic, 2003; Heffner, 2008). Однак, з огляду на, наприклад, процес європейської інтеграції, в якому бере участь Україна, важливо також зосередитися на зовнішніх умовах, які також формують результат регіонального розвитку.

Фактори регіонального розвитку можуть стосуватися таких загальних питань, як: людський, соціальний, фінансовий капітал, технологічні інновації, ефекти масштабу та агломерації (Churski, 2008), інфраструктура, економіка або природні та соціально-культурні цінності (Michalewska-Pawlak, 2013; Угрінов та ін., 2021). Серед зазначених детермінант автори деяких праць вказують на фактори, які з точки зору розвитку мають найбільше значення. Прикладом є Совінський (2006), який підкреслює значення людського капіталу, Клодзінський (1999), який вважає технічну інфраструктуру необхідною умовою розвитку, та Місевич (2012), на думку якого інновації мають головний вплив на регіональний розвиток, будучи наслідком діяльності галузей чи підприємств. У свою чергу,

Лізінська (2017, с. 294) зазначає, що місцевий рівень розвитку «базується головним чином на результатах діяльності вітчизняних та іноземних економічних суб'єктів». Через специфіку формування питання регіонального (місцевого) розвитку, тобто неоднорідного підходу до регіональних та місцевих умов розвитку, вони виділяються по-різному. Відбуваються зрушення у визначенні складових, які вважаються такими, що потребують посилення. Підкреслення значення певного чинника означає зосередження уваги на соціально-економічній проблемі, яка потребує наголосу. Визначення важливості умов у групі зазначених елементів є певним систематизуванням поняття регіонального (місцевого) розвитку, адаптованого до конкретної територіальної одиниці або групи об'єктів, що характеризуються певними спільними рисами (станом факторів розвитку). Фактори регіонального (місцевого) розвитку як елементи, що створюють прогрес, тісно пов'язані між собою, а інтенсивність цих взаємозв'язків є різною для кожної одиниці, тому ця тема завжди буде викликати багато аргументів і думок щодо правильності зазначених умов. Співвідношення в цій сфері було помічено в подальшій частині роботи, в якій основна увага приділялася темі розвитку міст. Повторення факторів розвитку є виразом гармонізованого підходу до обговорюваного питання. На цій підставі можна припустити, що правильним напрямком розвитку територіальних одиниць нижчого рівня (менших міст, сільських громад) є часткова реалізація напрямків змін, визначених у великих містах та регіонах. З огляду на предмет дослідження, зосередження уваги на регіональному та місцевому розвитку було важливим кроком, оскільки воно акцентувало ключові соціально-економічні сфери, з точки зору яких також будуть діагностуватися малі міста. У загальному плані характеристика питань, в яких закріплені малі міста.

Регіональний та місцевий розвиток приймає іншу точку зору та еволюціонує з часом. Таким чином створюється передумова для того, що тема розвитку, хоча б стосовно аналізованого для потреб роботи регіонального та місцевого виміру, не є закритою, а також вичерпаною областю досліджень. Еволюція, що відбувається в територіальних одиницях, спонукає до постійного моніторингу, контролю та

створення нових шляхів розвитку, а отже, до розгляду розвитку кожного разу по-іншому. Те саме стосується територій (міст, сіл), через призму яких описується розвиток, і навпаки. Розвиток великих міст, оскільки вони належать до категорії важливих центрів економічного розвитку країни, впливає на регіональний розвиток (як у визначенні, так і в контексті сформульованих факторів регіонального розвитку). Малим міським центрам слід приписати місцеве значення, тому еволюція в області місцевого розвитку повинна знайти своє відображення в цілях розвитку малих міст.

РОЗДІЛ 2

АНАЛІЗ СУЧАСНОГО СТАНУ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ КОНКРЕТНОЇ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ГРОМАДИ

2.1. Загальна характеристика територіальної громади

Теорії регіонального та місцевого розвитку є важливою проблематикою, якщо брати до уваги сучасні соціально-економічні явища (Zajdel, 2011), оскільки вони звертають увагу на розбіжності між регіонами та намагаються пояснити причини, що стоять за існуючими диспропорціями між ними. Їх застосування проявляється у практичних рекомендаціях та діях, спрямованих на органи державної влади, тим самим покращуючи та підтримуючи процес розвитку (Grosse, 2002).

Джерела механізмів регіонального/місцевого розвитку можна знайти в традиційній школі економіки, де концепції поділяються на дві основні групи: неокласичну та кейнсіанську. Самі теорії та концепції регіонального розвитку, на думку Churskiego (2005), походять з економіки економічного розвитку, де головним завданням було вказати рішення для відсталих країн щодо їх наближення до розвинених країн та ринкової економіки. На думку Мемпеля-Сніжика (2013), основи теорій, що стосуються регіонального розвитку, можна шукати в концепціях локалізації, започаткованих фон Тюненом у 1826 році. Однак уже в неокласичній моделі Адама Сміта 1776 року він вказував на фактори праці, землі та капіталу як детермінанти, що різняться залежно від конкретного ринку і які природним чином прагнуть до рівноваги (Dujach, 2013). З того часу наукова література збагатилася численними теоріями, що в тій чи іншій мірі стосуються регіонального/місцевого розвитку, посиляючись на фактори, що впливають на прогрес, зокрема на бізнес-інституції, соціальні та культурні питання (Grosse, 2002).

Оглядаючи літературу з теоретичних концепцій регіонального (місцевого) розвитку, можна знайти багато наукових публікацій, що представляють ряд

теорій, які в різній мірі стосуються обговорюваного питання. Проблематика, пов'язана з презентацією концепцій регіонального та місцевого розвитку, була порушена в працях, зокрема, Гроссе (2002), Zajdela (2011), Szajnowska-Wysocka (2009), Piętko (2014), Łuczak (2016), Churski (2005) та Paryska (2001). Вони характеризували вибрані теорії або спочатку групували їх за систематизованим поділом. Таку класифікацію зробили, зокрема: Горзелак (1989), розділивши теорії на основі позиції щодо міжрегіональної диверсифікації, Мемпель-Сніжик (2013), яка обговорила концепції регіонального розвитку, попередньо упорядкувавши їх на: кейнсіанські теорії місцевої та регіональної конвергенції, теорії структурних змін, інституційні теорії та соціально-економічні теорії інновацій та знань, неокласичні теорії ендегенного зростання, конкурентоспроможності та кластерів, Дзиковський та Томашевський (2013) та Свідок та Томашевський (2011), проаналізувавши теорії з поділом на первинні та вторинні, Дійах (2013), зробивши огляд з класифікацією концепцій за характером розвитку (сталий та несталый), Гадинський (2015), розділивши концепції на групи теорій локалізації, еволюційних, факторіальних та диспропорцій.

Теорії розвитку представляють еволюцію регіонального розвитку, оскільки вони є послідовними підходами у визначенні механізмів, що лежать в основі регіонального розвитку. Звідси, серед іншого, розмежування концепцій у контексті екзогенного та ендегенного розвитку. Вирішальним аспектом, що визначає доцільність формулювання все нових теорій, є прогрес, який природним чином керує процесом ідентифікації адекватних факторів з точки зору формуючихся явищ. Однак кожна нова теорія є вторинним підходом до первинних концепцій. Питання місцевого розвитку не розглядаються безпосередньо в концепціях, вони виконують функцію доповнення, бази, що пропонує ресурси, які забезпечать розвиток регіону. Хоча метою розділу є спроба виділити в теоріях місце міст та загальний просторовий погляд на концепції регіонального розвитку, також вказано інші теорії, збіжні з точки зору прийнятих припущень роботи. Виділення важливих для досліджень теорій вимагало загального розпізнання концепцій регіонального розвитку.

Теорія локалізації, піонером якої в 1826 році був Й. Г. фон Тюнен, спочатку стосувалася сфери сільського господарства і передбачала, що відстань від ринку збуту є ключовим фактором прибутку виробника (Piętek, 2014). Місто як ринок збуту сільськогосподарської продукції визначає розташування сільськогосподарських сфер. В результаті своїх міркувань фон Тюнен довів, що в районах, розташованих найближче до міста, повинні вироблятися продукти, що характеризуються найменшою стійкістю. Результатом є створення зон (кілець) навколо міста, де кожен з округів відповідатиме типам сільського господарства (Budner, 2004). Подібні явища можна віднести до малих міст. У 1909 році А. Вебер представив вторинну теорію локалізації промисловості, що є основою для змінного аналізу витрат. У ній він вказав, що важливим елементом в аналізі витрат є витрати, пов'язані з транспортуванням сировини/продуктів, і саме вони повинні враховуватися при виборі місця розташування промисловості (Gorzelaк і Tuchodolska, 2007). За Вебером

, місце досягнення мінімальних транспортних витрат є територією, що має найбільші переваги з точки зору розташування. У своїй концепції він виділив сировинну та ринкову орієнтацію. Орієнтація на сировину зводилася до розміщення виробничих об'єктів поблизу сировинної бази, а орієнтація на ринок – поблизу ринків збуту. У цьому випадку між сировинною базою та міським центром функціонував проміжний пункт, який виконував функцію виробничого об'єкта або місця перевантаження. Наступною концепцією, що зробила внесок у теорію локалізації та запропонувала спосіб просторового розвитку, є теорія центральних центрів В. Крісталлера 1933 року. Зосередившись на аналізі поселенської мережі, він прагнув пояснити залежності, що впливають з розміщення міст, їх розміру та кількості (числа). У своїй теорії він припускав, що питання переміщення та локалізації є важливим елементом як для продавців товарів і послуг, так і для їхніх клієнтів, оскільки обидві сторони хочуть мінімізувати свої витрати і одночасно максимізувати прибутки. Вводячи поняття «центральні товари та послуги», він вказав на певну ієрархію центральних центрів, засновану на принципі постачання (ринкової) (Gorzelaк і Tuchodolska,

2007). Центральні центри вищого рівня (міста) пропонують товари та послуги вищого та нижчого рівня, з огляду на виконувану центральну функцію, але й більшу зону впливу. Центральні центри нижчого рівня (наприклад, села) пропонують лише товари та послуги нижчого рівня, оскільки охоплюють значно меншу територію і впливають на оточення в значно меншій мірі, ніж центри вищого рівня (Łuczak, 2016). В результаті Крісталлер виділив сім рівнів з відповідним для даного центрального товару охопленням, що дозволило виділити головний центральний центр і допоміжні центри. Таким чином, він визначив засади ролі, яку мали виконувати малі міста. Надаючи їм ранги, сформовані такими змінними, як: чисельність населення, рівень доходів та розмір обслуговуваної території, він довів, що значення міст у структурі поселень визначається радіусом продажу, який визначається відстанню, яку споживач може подолати, щоб придбати товари та послуги (Sokołowicz, 2015). Пізніше теорії локалізації розвивали, серед інших, А. Лёш, А. Предоль, Т. Паландер, В. Ісард, Е. М. Гувер, Л. Лефебер та Е. фон Бенвентер (Augustyn, 2008; Dorożyński, 2012).

У теоріях локалізації представлені проблеми структур просторового розміщення економічної діяльності, де робиться спроба вказати відповідне для неї місце (Dorożyński, 2012). У них виділено три основні фактори: транспорт (вважається найважливішим), агломерація (місто) та робота (визнана другорядною) (Grala, 2009). Ці теорії мали кумулятивний характер, переходячи від досліджень причин диференціації вартості землі до аналізів, проведених з метою визначення просторової диференціації поселень (Sokołowicz, 2015). З одного боку, міський центр розглядався як точка відліку для сільськогосподарського виробництва, а відстань від ринку збуту (міста) визначала просторову організацію виробництва. З іншого боку, місто не визначало місце виробництва або те, що буде вироблятися в даній просторовій системі, але виробництво було орієнтоване на реалізацію на багатьох ринках збуту. В результаті міські центри розширювали асортимент пропонованих продуктів, стаючи місцем різноманітної торгівлі. Хоча в зазначених теоріях

більшою чи меншою мірою звертається увага на роль міст, їх значення чітко усвідомлюється. З точки зору прийнятої в роботі дослідницької проблематики можна стверджувати, що в цих теоріях йдеться про малі міста.

Теорії економічної бази можна вважати ще однією групою концепцій, що стосуються місцевого розвитку і водночас є прикладом попитової течії моделей розвитку. Якщо попередником теорії економічної бази вважається соціолог і історик В. Сомбарт, то Д.К. Нот вважається вченим, який поширив аналізовану концепцію. Сомбарт, як творець ендогенного та екзогенного поділу економічно активного населення міст (Дзевонський, 1967), розглядав природні багатства як соціально-економічну базу розвитку міст. Економічною базою для нього були так звані творці міст, тобто екзогенні працівники, які представляли надлокальну економіку. Як стверджує Даско (2009), розвиток міст базується на виробництві надлишків сільськогосподарської продукції в певних регіонах, які забезпечують продовольством міське населення. Згідно з цією теорією, головним фактором регіонального розвитку вважається експортна діяльність, яка, об'єднуючи суб'єктів господарювання в даному регіоні, створює економічну базу (Churski, 2008) як головний стовп економіки регіону. Експорт, у випадку цієї теорії, розглядається як детермінанта, що нівелює рівень розвитку в регіонах (Dujach, 2013). Підсумовуючи, концепція економічної бази вказує на подвійні функції міста: екзогенні та ендогенні. До групи екзогенних функцій належать такі форми діяльності, які орієнтовані на зовнішню торгівлю (експорт). Таким чином місто вносить свій вклад у формування економіки регіону та впливає на розвиток ендогенних функцій. Вони, в свою чергу, виражають самодостатність і є доповнюючими функціями міст. До них належать форми діяльності, які задовольняють потреби міського населення та впливають на якість їхнього життя. Обидві функції міст утворюють взаємозалежну цілісність, оскільки екзогенні функції, спричиняючи зростання потреб міст, стимулюють ендогенні функції, а добре сформовані доповнювальні функції створюють місто як привабливий простір для інвестицій (Budner, 2004). У зазначеній теорії значення малих міст у місцевому та регіональному розвитку не є таким очевидним,

оскільки розташування економічних суб'єктів, що становлять економічну базу, зосереджене у більших містах. У цій теорії, в свою чергу, підкреслюється тема, яка становить істотну перешкоду для розвитку та конкурентоспроможності малих міст. Створення та розвиток економічної бази пов'язані з міграцією населення з територіальних одиниць ближнього та дальнього оточення.

Вторинні теорії, створені пізніше, зокрема, Д. К. Нортом (теорія експортної бази), Г. Іннесом (теорія основного продукту) або П. Кругманом (нова теорія торгівлі), є розвитком ідеї, започаткованої Сомбартом (Dujach, 2013). У теорії експортної бази Д. К. Норта регіони виробляють багато продуктів, які можуть бути перетворені на групу експортних товарів і послуг. Вирішальним фактором розвитку регіону на початковому етапі є попит на експортні продукти, проте з часом, на думку Норта, значення експорту слабшає на користь економічної диверсифікації регіону (Piętek, 2014). Г. Іннес, який у 1946 році запропонував теорію базового продукту, вказував на виробничу спеціалізацію, що дозволяє будувати конкурентоспроможність шляхом виробництва товарів з найбільшими конкурентними перспективами на зовнішньому ринку (Piętek, 2014). Ця концепція, як стверджує Łuczak (2016), посилається на теорію порівняльних витрат Д. Рікардо з 1817 року або тезу Р. Торренса, який у 1808 році першим звернувся до питання торгівлі між країнами, використовуючи приклад промислових і сільськогосподарських товарів між Польщею та Англією. Регіональний розвиток через експортну діяльність у новій теорії торгівлі розглядав також П. Кругман, який вказував на можливості отримання торговельних вигод у країнах з різним рівнем розвитку через спеціалізацію виробництва.

У теорії економічної бази, а також у теоріях, що побічно до неї відносяться, підкреслюється значення попиту та експортної спеціалізації як основ, що лежать в основі розвитку регіону. Причиною розвитку міст у рамках цієї концепції слід вважати експортну спеціалізацію товарів і послуг (Jewtuchowicz i Regulski, 1981). Однак слід підкреслити, що саме Сомбарт першим започаткував концепцію, яка пояснює розвиток міських територій на основі теорії, представленої

Крісталлером (теорія центральних центрів). Пізніше роботи інших теоретиків локалізації, таких як В. Ісард, підкреслювали обґрунтованість економічних баз, особливо в аналізах у сфері менших територіальних одиниць (Dasko, 2009). Значення малих міст у цьому контексті підкреслює Богданський (2019), який висвітлює роль малих міських центрів у забезпеченні постачання товарів у віддалених від великих агломерацій районах. Однак слід вважати, що зазначені теорії є початком функціонування більших міських центрів, які є осередками концентрації економічної бази. Малі міські центри, в свою чергу, є місцями, де можна було б виявити проблеми, пов'язані з втратою соціально-економічної функції, в тому числі, перш за все, міграцією населення.

Наступний сегмент економічних теорій зосереджується на просторовому вимірі регіонального розвитку. В основі цієї групи теорій, на думку Гроссе (2002), лежить концепція полюсів зростання Ф. Перру з 1955 року, яка виникла в результаті його незадоволення, серед іншого, представленими теоріями сталого зростання або загальної рівноваги (Гржешчак, 1999). Як приклад секторальної концепції, вона спочатку стосувалася економічної діяльності, але з часом Ф. Перру розширив її на регіональний масштаб. Згідно з припущеннями концепції, полюсами економічного зростання є центри (міста, мегаполіси), де зосереджені основні сектори промисловості. Вони характеризуються більш вигідним розташуванням порівняно з іншими місцями, завдяки чому розвиваються швидше і, як наслідок, приваблюють економічну діяльність. Спочатку одиницею зростання є промислове підприємство, яке характеризується сильним впливом і зв'язком з іншими галузями промисловості (Budner, 2004). Полюси зростання, отже, становлять економічний простір, який визначається як поле сили, «з якого випромінюються певні відцентрові сили і до якого прямують певні доцентрові сили» (Гржешчак за Перру, 1999, с. 11). Домінування над іншими регіонами призводить до залежності від створюваної політики: як промислової, так і торговельної (Dujach, 2013; Gałazka, 2017). Ця концепція чітко підкреслює нерівномірний розвиток, що посилюється створенням нових полюсів зростання та зміцненням позицій існуючих. Важливе значення також надається розвитку

комунікаційної мережі, яка має сприяти прискоренню темпів розвитку центрів зростання. Теорія Ф. Перру показує, що розвиток є процесом, який відрізняється за часом, територією та інтенсивністю змін. Крім того, розвиток, що відбувається в центрах зростання, призводить до модифікації, тобто прогресу в структурі навколишнього регіону, в тому числі в малих містах.

Посилаючись на теорію поляризації, слід зазначити осіб, які, поряд з Перру, вважаються творцями цієї теорії. А. О. Гіршман і Г. Мюрдаль звернули увагу на регіональний вимір поляризації. Мюрдаль у концепції кругової кумулятивної причинності (інакше званої концепцією порочного кола) прийняв, що зміна, яка відбудеться в одному з соціально-економічних елементів просторової системи, визначає зміну в іншому елементі системи, що в результаті призводить до зворотного зв'язку, який може мати позитивний (розширення розвитку) або негативний (вимивання розвитку) ефект. Прогресивний або регресивний результат впливає на диференціацію розвитку, призводячи до поглиблення впливу, і, отже, більш розвинені райони будуть демонструвати тенденцію до швидкого розвитку, тоді як у слабо розвинених районах відбудеться стагнація (Dujach, 2013). Прикладом «міського» посилення на представлену теорію є нинішній розвиток великих міст і реакція з боку малих міст у Польщі. Визначене значення великих міст у економічному розвитку та спостережувані соціально-економічні перетворення відбуваються за рахунок малих міст. Розширення розвитку є, отже, помітним у великих містах і відбувається в результаті вимивання розвитку малих міст, тобто поступової втрати соціально-економічних функцій.

А. О. Гіршман, натомість, у теорії географічних центрів зростання виступає за підтримку в першу чергу центральних регіонів (місце концентрації діяльності та джерело диспропорцій), щоб пізніше, використовуючи їхні інструменти, реалізувати розвиток менш розвинених територій і, подібно до Ф. Перру, зосередитися на розвитку комунікаційної мережі. Відповідно до цього припущення, явище розвитку набуває характеру природного переміщення, поширення з центру на сусідні території (Grosse, 2002). Підхід Гіршмана

пов'язаний з його визначенням економічного зростання як ланцюга секторальних дестабілізацій. У цьому ланцюзі домінуючі галузі передають стимули розвитку іншим сегментам, в результаті чого можуть виникнути прогресивні та регресивні зв'язки, тобто нерівномірний просторовий розвиток. Щоб пояснити процес диспропорцій, він використав дворегіональну модель протилежних регіонів «Північ» і «Південь», де один з регіонів, як більш розвинений, впливає на інший ефектами інфільтрації (позитивними) або поляризації (негативними) (Grzeszczak, 1999). Таким чином, Гіршман прагнув отримати інформацію про обмеження або стагнацію протилежностей, що існують. У цьому підході, як і в попередньому порівнянні, великі міста можуть бути розташовані як центральні одиниці, відповідальні за дестабілізацію, ефекти інфільтрації будуть помітні в ближньому оточенні великих міст, для яких вони будуть виконувати функцію тилу. Ефекти поляризації будуть помітні в більш віддаленому оточенні, віддаленому від центрів, де буде проявлятися явище вимивання соціально-економічних функцій.

Теорії, представлені Ф. Перру, Г. Мюрдалом, А. Гіршманом, вказують на те, що не існує єдиної концепції поляризації, яка б уніфікувала і у стислій формі представила питання полюсів зростання. Економічне зростання є явищем, яке різниться в просторі, тому одні центри зростання (міста) в регіонах розвиваються краще, інші – гірше. Функціонування полюсів зростання в регіоні має як позитивні, так і негативні наслідки. З одного боку, менш розвинені одиниці стимулюються завдяки імпульсам, що надходять від полюсів зростання, наприклад, шляхом постачання продуктів, вироблених у регіоні, або створення робочих місць для населення. Негативний ефект, навпаки, полягає, серед іншого, у відтоку кваліфікованих кадрів з тилу регіону (наприклад, малих міст) до центрів зростання. Слабші регіони також не мають шансів на ринку збуту зі спеціалізованими суб'єктами з районів зростання. Отже, можна говорити про полюси зростання та полюси другого порядку (Budner, 2004), тобто центральні міста та менші міські центри. Незважаючи на дисбаланс між ними, створюються простори, які демонструють різні форми якості життя. У випадку полюсів другого порядку необхідне доповнення з боку центрів зростання. Це, однак, не

применшує значення менших одиниць, оскільки вони мають ресурси, необхідні для розвитку центральних центрів. З точки зору розвитку великих міст, значення малих міст як центрів, що створюють потенціал трудових ресурсів, є надзвичайно важливим. Для розвитку та «життєздатності» малих міських центрів це набуває форми несприятливого явища, яке в довгостроковій перспективі негативно впливає на соціально-економічну ситуацію.

Теорія поляризації належить до концепцій, які широко досліджуються та розвиваються в науці. Підходи, що стосуються питання поляризації, висвітлюються у працях, зокрема: Дж. Фрідмана (теорія ядра та периферії), Дж. Р. Ласуена, Дж. Р. Бudevіля (концепції поляризованого регіону), П. Поттьє (концепція осі розвитку), Р. Флориди (теорія навчального регіону), Е. Роджерса (теорія поширення інновацій), М. Кастелла (теорія мережевого суспільства, модель метрополізації простору).

Теорія ядра і периферії Дж. Фрідмана (що посиляється на теорію залежного розвитку Р. Пребіша) передбачає концентрацію найбільш конкурентоспроможних економічних суб'єктів у найбільш розвинених регіонах, насамперед у мегаполісах, які становлять ядро по відношенню до периферійних територій. Вважаються полюсами зростання, характеризуються сприятливим інвестиційним кліматом, який стимулює різноманітні сфери інноваційної економічної діяльності. Модель Фрідмана бачить розвиток регіону в центрах зростання, поліпшенні стану інфраструктури та підтримці, спрямованій на центральні центри слаборозвинених регіонів (Dujach, 2013). У теорії звертається увага на тісний взаємозв'язок центру і периферії, проте процес розвитку має однобічний характер, зосереджений у великих міських центрах. Різним є також ступінь залежності ядра-центру в даній області та ієрархія ядерних областей. Все це завдяки можливості віднести дану область як до ядра, так і до периферії, залежно від рівня аналізу (Bajerski et al., 2013). Нерівність, яка поглиблюється на початковому етапі розвитку міста, в довгостроковій перспективі слабшає, оскільки «формування сильного центру в довгостроковій перспективі стимулює розвиток периферії» (Siekierska-Rosiak, 2016, с. 36). З точки зору малих міст,

розташованих в оточенні ядра (великого міста), це припущення є вигідним і наразі спостерігається. На територіях, розташованих в оточенні більших міських одиниць (наприклад, центрів регіонів), спостерігається сприятлива соціально-економічна ситуація. Вони є їх доповненням або допоміжними одиницями (наприклад, популярна резиденційна функція оточення центрів).

2.2. Оцінка рівня конкурентоспроможності та проблемні аспекти

У теорії навчального регіону Флорида зосереджує увагу на ресурсах знань і навичок, а також на розвитку технологій, які вважаються ключовими визначальними факторами територіальної конкурентоспроможності. Концепція навчального регіону також описувалася, серед інших, Б. А. Лундваллом, Б. Т. Ашеймом, А. Ісаксеном, П. Куком, К. Морганом. Процес, спрямований на створення знань та постійне поглиблення знань, стає рушійною силою розвитку регіонів. Регіони, що навчаються, мають пов'язаний між собою набір компонентів, таких як інфраструктура: виробнича, ринок праці, комунікаційна, фінансовий ринок та промислова політика (Godowska, 2012; Флорида, 1995). Таким чином, вони створюють конкурентну територію по відношенню до оточення, яке складається з усіх компаній, незалежно від їх розміру (Макульська, 2013; Новаковська, 2011). Регіон, що навчається, можна вважати територіальною одиницею, яка створює розвиток економіки, заснованої на знаннях, шляхом «забезпечення виробничої інфраструктури, заснованої на взаємопов'язаній мережі постачальників і покупців, ринку праці, що забезпечує пропозицію креативних працівників, здатних до постійного навчання, комунікаційної та транспортної інфраструктури, що дозволяє здійснювати постійний обмін знаннями та інформацією, а також фінансового ринку та промислової політики, адаптованої до потреб організації, заснованої на знаннях» (Godowska, 2012, с. 279). Отже, регіон знань є накопиченим центром, який бере активну участь у глобальній економіці. Ця теорія чітко підкреслює м'які фактори і вважає їх ключовими в контексті конкурентоспроможності (Kisiała i Stępiński, 2013). На

основі наведеної теорії Флориди, термін «навчальні регіони» слід застосовувати до великих міст (метрополій), на території яких відбувається концентрація зазначеного набору показників. З точки зору малих міських центрів, ця теорія звертає увагу на важливі фактори, яких вони позбавлені, і водночас підкреслює виявлену поляризацію.

Теорія мережевого суспільства М. Кастельса, подібно до концепції Дж. Фрідмана, визнає мегаполіси центрами економічного зростання. Мережа, як вказує Кастельс, виражається у розвитку потоків знань, товарів або капіталів між мегаполісами (Grosse, 2002). Вона визнається соціальною морфологією та інструментом реалізації політики регіону чи міста, а також концепцією, яка ефективно відображає специфіку середовища, але й суспільства у XXI столітті (Łuczak, 2016). Наступна теорія М. Кастеллса, що стосується метрополізації простору, припускала, що мегаполіси є головними центрами розвитку, оскільки вони зосереджують насамперед технологічний потенціал і відповідають за динамічний розвиток регіону (Budner, 2008). Метрополії в концепції М. Кастельса були визнані основною базою економічних, наукових та фінансових зв'язків. Посилаючись також на теорію мережевих зв'язків, він звертає увагу на взаємозв'язки між метрополіями, де відбувається потік факторів розвитку (Gałązka, 2017). У теорії М. Кастельса відсутні посилання на периферійні центри через глобальний підхід до розвитку.

Зосередження уваги на мегаполісах як центрах найбільшого потенціалу та внеску в економічний успіх регіону пов'язане з теорією поляризації, представленою, зокрема, Ф. Перру. Мегаполіси є центрами зростання, областями накопичення регіонального розвитку, але перш за все вони є «вузлами глобальних мережевих зв'язків» (Korenik, Korenik 2017, с. 51 за Castellsa). Розвиток менших міських центрів, у порівнянні з концепціями, представленими J. Friedmannem, R. Florydą чи M. Castellsom, можна вважати обмеженим процесом. Певною мірою це є результатом ендогенного підходу авторів до регіонального розвитку. З іншого боку, зазначені теорії підкреслюють лише значення великих центрів і надають їм статус територіальних одиниць, що визначають напрямок змін.

П. Поттьє у концепції осі розвитку висунув тезу, згідно з якою економічний розвиток поширюється вздовж транспортних шляхів, що з'єднують промислові центри (Zajdel, 2011). Ось не обмежується виконанням функції транспортного шляху, а є сферою концентрації, тобто стимулювання та поширення розвитку (Grzeszczak, 1999). Осьова модель поляризації генерує мережу регіонів, що з'єднують частини континентів. Таким чином утворюються осі концентрації (полюси зростання), що мають значно більший потенціал, ніж інші області. Ці зони вважаються важливим фактором економічного розвитку, оскільки стимулюють розвиток економічної діяльності. Вплив осі має селективний характер, оскільки виграють ті області, через які проходить вісь, а ті, які вона оминає, втрачають (Pottier, 1963). У підході П. Поттьє осі, що призводять до поширення розвитку, формують нові поселенські системи, в яких будуть накопичуватися умови, сприятливі для розвитку.

Теорія поляризації та пов'язані з нею концепції приділяли особливу увагу діяльності підприємств, яким приписували важливу роль у економічному зростанні. Важливе значення набували центральні центри як полюси зростання, що підтримували розвиток у слабше розвинених районах. Виокремилися також райони другого порядку, що виконували функції тилу та доповнення ресурсів. Тому важливою є інтеграція та мережа зв'язків між більш і менш розвиненими центрами, їх активізація призводить до генерації імпульсів, від яких, з точки зору різних форм якості життя, виграють обидві сторони. Негативним явищем, яке варто згадати, є той факт, що в міру появи нових теорій регіонального розвитку зникало (і так вже мало представлене) значення менших центрів. Якщо в теоріях поляризації вони, як уже згадувалося раніше, виконували функцію тилу, то в міру еволюції концепції до них перестали звертатися. Це слід вважати природним явищем, оскільки, як вказує сама назва, «теорії розвитку» зосереджуються на областях, які сприяють регіональному та місцевому розвитку.

Концентрація промислового та сервісного секторів у мегаполісах та містах, що мають важливе значення для регіону, мала з часом призвести до створення мережеских зв'язків, які б поширювали процес розвитку на зовнішні сфери. Однак

застосування теорії на практиці не відповідало емпіричним припущенням. Концентрація економічної діяльності в центральних осередках спричинила несприятливі екологічні наслідки, а поширення розвитку на слаборозвинені райони мало значно менший ефект, ніж передбачалося (Kamińska, 2006).

80-ті роки ХХ століття були періодом створення промислових округів як форми поляризованого простору і аналізувалися в контексті полюсів зростання. Однак початки формування такого роду теорій беруть свій початок від концепції промислових округів, запропонованої в 1890 році А. Маршаллом. Дистрикти – це території, де розташовані промислові підприємства, насамперед малі та середні господарські суб'єкти, виробництво яких орієнтоване на регіональний ринок. Структура функціонування дистриктів базується на співпраці підприємств, що діють на їхній території (Grosse, 2002). Специфікою цієї теорії було припущення про гнучкість робочої сили, яка характеризується мобільністю в межах округу. Створена в результаті округу агломерація економічної діяльності мала багато переваг, зокрема додаткові ресурси робочої сили та концентрацію спеціалізованих постачальників (Ryśnik, 2008). З припущень Маршалла виросли інші теорії, які підкреслюють значення промислових просторів у регіональному розвитку. Тут можна згадати теорії, створені з кінця 70-х років ХХ століття: теорію гнучкого виробництва М. Піоре та Ч. Собела, теорію агломерації гнучкого виробництва А.Дж. Скотта, італійські промислові округи Г. Беккатіоні, модель промислових округів А. Маркусена, концепція нових промислових просторів М. Сторпера та А. Дж. Скотта, концепція місцевих виробничих систем К. Курле, теорія інституційного економічного розвитку Д. Норта, територіальні виробничі системи, розроблені групою GREMI, або теорія промислових кластерів М.Е. Портера.

Питання регіонального та місцевого розвитку також порушується в концепції кластерів (інакше званій теорією кластерів або територіальних виробничих систем) М. Портера (Porter, 1998). Кластер – це група підприємств та інституцій, пов'язаних між собою певною галуззю чи сферою. Вони створюють простір, в якому зосереджені компанії, що представляють різні

сектори, постачальники, суб'єкти, що надають різноманітні послуги, та інституції (зокрема університети, підтримуючі організації, органи влади) (Nowakowska, 2011; Łażniewska, 2004). Механізм розвитку кластерів базується на двох типах відносин: співпраці та конкуренції, з яких більшого значення має конкуренція, яка стимулює кластер. Згідно з теорією, відповідне розташування (просторова близькість, особливості території) економічної діяльності є важливим елементом отримання конкурентної переваги. Локація в розумінні Портера розуміється як бізнес-середовище, що має фактори, які генерують ефективність компанії (Ryśnik, 2008). Ці детермінанти були систематизовані у чотири групи умов: фактори виробництва, умови попиту, суміжний та допоміжний сектор, а також економічна стратегія компаній та всієї промислової групи (Grosse, 2002). Важливе значення в зазначеній концепції мають також інституційні та соціальні умови, включаючи діяльність державних органів з підтримки розвитку. Як впливає з попередніх міркувань щодо розвитку кластерів, важливе значення має вигідне розташування в поєднанні з характеристиками території та просторовою близькістю партнерів. Однак, як стверджує Czyżewska (2012), помітно втручання національних та регіональних органів влади. Вони застосовують інструменти, які заохочують бізнес-інституції до створення нових кластерів. Такі дії ініціюють розвиток у багатьох територіальних системах, які з точки зору, зокрема, доступної інфраструктури або ренти розташування, не є сприятливим простором для створення та розвитку територіальних виробничих систем. Отже, можна припустити, що на даний момент важливе значення у формуванні кластерів на місцевому рівні мають державні органи влади, які використовують механізми підтримки. У теорії Портера з'являється тема локалізації та бізнес-середовища, що впливає на ефективність компаній. Бізнес-середовище складають міста, переважно найбільші, на території яких зосереджені фактори локалізації. Слід зазначити, що теорія кластерів підкреслює соціально-економічні переваги великих міст, ідентифікуючи ресурси, якими володіють міста такого розміру.

Обговорюючи питання теорії регіонального та місцевого розвитку, варто згадати кілька інших концепцій (що виникли з 80-х років ХХ століття), які

стосуються обговорюваної теми. Тематика прогресу в регіональному вимірі була представлена, зокрема, в новій економічній географії П. Р. Кругмана, концепції внутрішньорегіональної політики В. Б. Стора, новій теорії зростання П. Ромера і Р. Лукаса, концепції незалежного регіонального розвитку, обговорюваній Г. Шеером, Г. Глатца та Е. А. Бруггера, історичній перспективі процесів розвитку В. Б. Стохра, а також у комплексному підході до регіонального розвитку, запропонованому М. Сторпером. Ці теорії роблять наступні кроки в еволюційному підході до регіонального розвитку.

Разом із місцевим та регіональним розвитком, прогресом досліджень регіональної та міської економіки, доповненням та еволюцією піддаються знання в області регіонів та міст. В результаті це стало основою для формулювання нових концепцій, в яких міста розташовуються в категорії центрів: знань (Łażniewska, 2019), цифровізації (Guzhavina, 2021), інформації, інновацій (Siekierska-Rosiak, 2016), сталого розвитку або креативності. Вони відображають системи, з яких складається місто, підкреслюючи значення окремих аспектів у місцевому та регіональному розвитку. Це концепції, які суворо зосереджені на міському розвитку, такі як, наприклад, розумне місто (*smart city*), стале місто (*sustainable city*), розумне, стале місто (*smart sustainable city*), креативне місто (*creative city*), стійке місто (*resilient city*), дружнє місто (*friendly-city*) або місто знань. Це приклади концепцій, що виникли в результаті урбанізації та зростаючого значення міст у економічному розвитку. Вони є відповіддю на багатоаспектний розвиток, створення видатних економічних функцій. Концепція інтелектуального міста зосереджується на використанні інформаційних технологій для розвитку міста в різних його сферах (зокрема, освіті, управлінні, мобільності, навколишньому середовищі) (Józefowicz, 2021; Kourtzanidis et al., 2021; Szczech-Pietkiewicz, 2015). У цій концепції також виділяється людський вимір, на який звертає увагу Р. Флорида (2003) у теорії креативного міста. У своїх положеннях він підкреслює значення людей (а точніше креативного класу) у розвитку міст і регіонів. У свою чергу, концепція стійкого міста визначає «здатність міста до поглинання, адаптації та реагування на зміни в міській

системі» (Desouza і Flanery, 2013, с. 89), а отже, стосується соціально-економічної «гнучкості» міст (Drobniak, 2018; Mierzejewska та ін., 2020). Стале місто тісно пов'язане зі сталим розвитком, шукаючи рівновагу між екологічним, соціальним та економічним аспектами (Natuka та ін., 2018; Satterthwaite, 1997; Ойо-Фафоре та ін., 2018). Сумісність концепцій розумного та сталого міста представлена концепцією розумного сталого міста, в рамках якої за допомогою інформаційно-комунікаційних технологій у міських аспектах прагнуть досягти сталого розвитку міста (Янік та ін., 2019).

Концепції, зосереджені на містах, підкреслюють значення сучасних факторів розвитку, які у співпраці з класичними умовами (твердими факторами) мають привести до розвитку міст. Здається, що з кожною новою концепцією робляться спроби пошуку найефективніших шляхів розвитку. Цікавим елементом є той факт, що наведені концепції «взаємодіють» між собою, що призводить до створення все нових концепцій, які є поєднанням двох попередніх (наприклад, концепція інтелектуальних стійких міст). Можна припустити розвиток концепцій, які будуть виникати в результаті об'єднання попередніх. З точки зору розвитку малих міст «феномен» створення концепцій, зосереджених на містах, є сприятливим, хоча вони можуть в результаті поглиблювати диспропорції між великими та меншими містами. Однак це дає можливість впроваджувати певні рішення або хоча б стимулювати малі міські центри до зосередження уваги на факторах, що враховуються в цих концепціях.

Теоретичні концепції розвитку демонструють певну залежність. Теорії, що виникли після Другої світової війни, у своїй концепції передбачали допомогу з боку держави (екзогенний розвиток), часто спрямовану на слаборозвинені регіони (до 60-х років ХХ століття) (Witkowski, 2008). Крім того, в цих концепціях наголошувалося на значенні великих підприємств, а малі та середні підприємства вважалися субпідрядними одиницями (Makulska, 2013). Ця ідея закріпилася до 80-х років ХХ століття. Натомість початок 70-х років ХХ століття був домінований концепціями ендогенного розвитку, що було своєрідною відповіддю на поляризований розвиток, результати якого були визнані

незадовільними (Kamińska, 2006). Як зазначає Dasco (2009), сучасні концепції звертають увагу насамперед на внутрішній потенціал даної області, а дії державних органів виконують функцію підтримуючої інституції, яка відповідає за прогрес у сфері низових чинників, тобто політичних, соціальних, а також інституційних умов. Зайдель (2011) звертає увагу на ослаблення прогресу в розвитку теорії на рубежі XIX і XX століть.

Концепції місцевого та регіонального розвитку дозволяють спробувати визначити фактори, відповідальні за регіональний розвиток в умовах стабілізації різних макроекономічних умов, диверсифікованих ресурсів або навіть можливостей розвитку (Zajdel, 2011; Gałazka, 2017). Вони відображають еволюційний підхід до розвитку, сформований економічними процесами. Однак слід зазначити, що вони не дають повного пояснення механізмів формування регіонального розвитку. Це пов'язано з їх специфікою, зумовленою теоретичним характером. Через унікальність місцевої системи, перенесення теорії регіонального розвитку на цей рівень безпосередньо є неможливим. Через концепції регіонального розвитку місцева сфера ідентифікує способи розуміння розвитку та фактори, що їх генерують, і намагається адаптувати їх до своїх умов.

Згадані теорії представляють просторове відношення до концепції регіонального розвитку. Безсумнівно, особливе місце в них займають мегаполіси або великі міські центри, які вважаються центрами розвитку та детермінантами глобального економічного зростання. Концепції регіонального розвитку, отже, представляють взаємозв'язок між міськими центрами та регіоном. У міру виникнення нових теорій та появи нових передумов, що свідчать про розвиток, їм надавали інше значення. Спочатку вони виконували функцію промислового центру, з часом їх значення доповнювалося додатковими функціями (інновації, знання). Територія, яка визначалася як тил, периферія, не змінювала свого положення. Вона становила простір, залежний від центру зростання, з тилом у вигляді ресурсів робочої сили або землі. Таким чином, у представлених теоріях видно не тільки еволюцію підходу до концепції регіонального розвитку, але й перетворення міста. З огляду на специфіку малих міст, зумовлену соціально-

економічними умовами та їх значенням для місцевої економіки, можна стверджувати, що в деяких районах роль малих міських центрів може зрости. З огляду на «нові» теорії регіонального та місцевого розвитку, які зосереджуються на м'яких факторах і досить очевидно демонструють певну свободу в їх впровадженні для великих міст і мегаполісів, ключовим заходом для малих міст видається впровадження на рівні сегментів, корисних для малих міських центрів.

РОЗДІЛ 3

ШЛЯХИ ПІДВИЩЕННЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ГРОМАДИ

3.1. Стратегічні напрями розвитку та інструменти підвищення конкурентоспроможності територіальної громади

Конкурентоспроможність є питанням, яке широко обговорюється, аналізується та оцінюється в науковій літературі. Вона вважається багатоаспектним явищем, з огляду на широкий спектр імплікацій (площини конкурентоспроможності), з точки зору яких її можна досліджувати.

Вважається, що початок ХХ століття є часом появи питання конкурентоспроможності. Тоді в США було проведено дослідження підприємств з метою порівняння їхнього економічного становища, а конкурентоспроможність пов'язувалася з підтриманням продуктивності (Borowiecki i Siuta-Tokarska, 2015; Lee i Karova, 2018). Однак 80-ті роки ХХ століття — це період, коли конкурентоспроможність набула популярності в територіальному контексті (Podlińska, 2015; Ketels, 2016; Martin i Simmie, 2008). У цей час почали говорити про конкурентоспроможність країни (у контексті здатності підтримувати добробут), а з кінця 80-х років ХХ століття інтерес до конкурентоспроможності поширився на масштаби регіональної економіки (Wosiek, 2016).

Ця тема стала популярною завдяки Кругману та Портеру, які спочатку говорили про конкурентоспроможність компаній. Автори представили різні підходи до конкурентоспроможності. Кругман підкреслював, що конкурентоспроможність є атрибутом, який можна приписати виключно компаніям і який визначається мікроекономічними факторами. Критика конкурентоспроможності на національному рівні була зумовлена невідповідністю способу оцінки конкурентної позиції або умов конкурентоспроможності національної економіки (Zielenkiewicz, 2016; Gonzalez Catalan, 2021). Кругман стверджував, що конкурентоспроможність набуває

форми небезпечної одержимості, поширеної в аналізі соціально-економічних явищ у територіальному розрізі (Krugman, 1994). Інший підхід представив Портер, який визнавав значення території та соціально-економічного середовища як важливих умов конкурентоспроможності підприємств (Vegara, 2016; Begg, 1999; Kresl, 2013), вказуючи тим самим, що оточення у вигляді місцевої влади чи навіть місцевої громади впливає на поліпшення результатів діяльності компаній. У свою чергу, обґрунтованість конкурентоспроможності національних економік підтверджував тим фактом, що оскільки конкурентна перевага підприємства однієї країни над компанією з іншої країни є очевидною, слід визначити, що це є результатом того, що в даній країні легше вести господарську діяльність, досягаючи рівня, який є конкурентною перевагою (Porter, 1990; Frączek, 2009). Збіг поглядів Портера і Кругмана був очевидним у визнанні продуктивності фактором, що визначає рівень життя населення (Gonzalez Catalan, 2021).

Конкурентоспроможність вважається одним з основних економічних механізмів та природним правом сучасної економіки (Delgado та ін., 2012; Opreana та Mihaicu, 2011; Kułyk та Brelik, 2019). Загалом конкурентоспроможність визначається як здатність протистояти конкуренції (Czudec, 2010). Таким чином, під поняттям «конкуренція» ховається низка факторів, що вказуються в контексті аналізу певного рівня конкурентоспроможності, які є предметом досягнення переваги та суперництва між суб'єктами. З огляду на це твердження, можна вважати, що конкурентоспроможність – це дія, атрибут суб'єктів, які беруть участь у процесі конкуренції (Dzikowska і Gorynia, 2012).

Як правило, конкурентоспроможність стосується трьох рівнів, що відповідають масштабу агрегації національної економіки: мікро-, мезо- та макрорівня. Мікроконкурентоспроможність стосується підприємств, якщо говорити про національну економіку. У цій системі підприємства конкурують на внутрішніх і зовнішніх ринках. Nosecka (2011) вказує, що рівень мікро також розглядається в контексті агропромислового сектора і стосується сільськогосподарських господарств (сільськогосподарських підприємств). У випадку мікроконкурентності також говорять про мікро-мікрорівень.

Конкурентоспроможність у цьому масштабі стосується найнижчого рівня організації і пов'язана з конкуренцією між працівниками, а також стосується споживачів (Nosecka, 2011; Czerniachowicz, 2012). Конкурентоспроможність на мезорівні охоплює галузі, галузі або сектори, де конкуренція пов'язана, серед іншого, з досягненням високої позиції на ринку продуктів даної галузі (Nosecka, 2011). Мезоконкурентність також стосується регіонів. У зв'язку з тим, що на цьому рівні ідентифікуються територіальні одиниці, менші за країни, було прийнято, що до цієї системи також входить конкурентоспроможність малих міст. Конкурентоспроможність національних економік відображає макрорівень. У цій системі відбувається міжнародна конкурентоспроможність країн, тобто розгляд позиції даної економіки відносно економік інших країн з огляду на вибрані економічні показники. Додатково вказується також мега- та мета-рівень. Аналіз конкурентоспроможності на мега-рівні стосується конкуренції між державами, що утворюють інтеграційні об'єднання (наприклад, Європейський Союз), або між географічними районами (континентами) (Hadyński, 2015; Flejterski, 2010; Czerniachowicz, 2012). Метаконкурентоспроможність, у свою чергу, визначається як рівень майбутнього (Borowiecki і Siuta-Tokarska, 2015; Гонсалес Каталан, 2021), пов'язана з системною конкурентоспроможністю, тобто конкуренцією в межах певної системи або між різними системами (моделі розвитку політичної та економічної організації) (наприклад, у контексті передачі влади – підхід «знизу» та «зверху»; у випадку економічних систем – англосаксонська система, німецький ордолібералізм) (Hadyński, 2015; Jabłońska-Porzuczek та ін., 2018). Окрім зазначених рівнів, тут можна зазначити, що також виділяється глобальний рівень конкурентоспроможності, однак через відсутність свого десигнанту безпідставно визначати світову конкурентоспроможність (Czerniachowicz, 2012).

Наслідком виділення рівнів конкурентоспроможності та загального інтересу до цього питання стало численне трактування його розуміння, що призвело до неоднозначності. Наведений у таблиці 9 перелік визначень конкурентоспроможності є лише фрагментом тих, що зустрічаються в науковій

літературі. Як стверджує Ketels (2013), дискусія з питання конкурентоспроможності не зазнала істотних змін з 90-х років ХХ століття, а автори, які піднімають цю тему, керуються усталеними схемами, які вони описують у своїх працях. Дивлячись на цей факт з іншої перспективи, можна вважати, що безліч визначень підтверджує обґрунтованість досліджень, незважаючи на те, що в багатьох випадках трапляються повтори. Це впливає з того, що в первинному розумінні конкурентоспроможність зосереджувалася на співпраці та спільному прагненні до мети. Поєднання поняття з явищем конкуренції та суперництва призвело до домінування цих елементів над питанням співпраці в процесі конкуренції на будь-якому рівні конкурентоспроможності (Szczech- Pietkiewicz, 2019).

3.2. Рекомендації щодо реалізації заходів та оцінка їх ефективності

Визначені в літературі визначення конкурентоспроможності як у макро-, так і в мезомасштабі виділяють такі ключові елементи, як: стандарт (рівень, якість) життя, доходи населення, зайнятість або привабливе середовище для бізнесу. Вони є складовими конкурентоспроможності, які мають привести до економічного зростання регіону або країни. Оскільки конкурентоспроможність впливає з переваг даної території (об'єкта) в контексті національної економіки або регіону, ці сегменти є джерелами досягнення переваги. Оцінка конкурентоспроможності за допомогою набору характеристик, що свідчать про її привабливість, є, як стверджує Міхалак (2014), бізнес-підходом не тільки з точки зору підприємництва та місця, вигідного для інвесторів, але й хорошого місця для проживання. Такий підхід є правильним, якщо мова йде про регіональну конкурентоспроможність, оскільки він підкреслює зв'язок між одним і другим. Призма поліпшення якості/рівня життя мешканців розглядається як природний стан, що супроводжує втручання з метою підвищення продуктивності.

Новий підхід проявляється в рівні мезоконкурентності, а отже, у застосуванні конкурентоспроможності до менших просторових систем (регіонів, повітів, міст, громад). Таким чином, відбулося розширення рамок конкурентоспроможності та виділення територіальної конкурентоспроможності, яка передбачає, що територіальні одиниці (так само, як і підприємства) конкурують з метою максимізації прибутку та економічного зростання. У контексті територіальних одиниць досягнутий прибуток, а фактично головна вигода, полягає у поліпшенні якості життя, тоді як економічне зростання генерується завдяки заходам, що приваблюють інвесторів, формують кваліфіковану робочу силу або створюють інноваційне середовище, що досягає запланованих результатів (Brenner і Wachsmuth, 2012).

Як зазначено на початку цього розділу, конкурентоспроможність у територіальному вимірі з 1980-х років вважається одним з основних питань у контексті місцевого економічного розвитку (Krakowiak-Bal, 2019; Бреннер і Вахсмут, 2012). Однак основи територіальної конкурентоспроможності в контексті міст можна знайти в теоріях регіонального розвитку (див. розділ 2), де представлено еволюцію факторів регіонального розвитку, тим самим вказуючи на роль міста в цьому процесі. З теоретичної точки зору територіальна конкурентоспроможність безпосередньо пов'язана з поняттям конкурентоспроможності на мезорівні і є «здатністю населеного пункту або регіону генерувати високі і зростаючі доходи та покращувати умови життя мешканців» (Mitrica et al., 2021, с. 2). Територіальна конкурентоспроможність є складовою конкурентоспроможності на вищому рівні агрегації (наприклад, конкурентоспроможність на макрорівні), але на її формування також впливає конкурентоспроможність на нижчому рівні агрегації (конкурентоспроможність на мікрорівні). Конкурентоспроможність територіальних одиниць частково є результатом діяльності конкурентних економічних суб'єктів (Szczep-Pietkiewicz, 2019).

Підвищення рівня конкурентоспроможності до масштабів країни та визнання її природним правом сучасної економіки з часом призвело до переходу на рівень мезоконкурентності та конкурентоспроможності міст.

Конкурентоспроможність у контексті міст є зараз природним явищем, сформованим глобалізацією, інформаційними технологіями та структурними змінами (Martin, 2005; Metaxas, 2010). Міста, пов'язані з явищем глобалізації економіки, стали простором, що розглядається в контексті факторів економічного зростання (Samacho, 2020). Їхні ресурси, гнучкість у реагуванні на зміни, технології і навіть культура дозволили їм брати участь у конкуренції (Rogerson, 1999). Однак це контекст, який зазвичай приписується мегаполісам і великим містам.

З точки зору аналізу конкурентоспроможності малих міст, важливим питанням є впорядкування самого поняття, що обговорюється. Конкурентоспроможність малих міських центрів має зовсім інші категорії, ніж конкурентоспроможність міст. Викладені в літературі визначення, зокрема Economist Intelligence Unit (2013), World Economic Forum (2014), Kachniewskiej та ін. (2018), відображають великі міські системи або мегаполіси, а факторіальний підхід містить набір складових, які важко застосувати до малих міст. Міста є різноманітними, подібно до інших територіальних одиниць, що означає, що конкурентоспроможність на місцевому та регіональному рівнях повинна розглядатися окремо. Однак завжди звертається увага на взаємозв'язки між конкурентоспроможністю нижчих та вищих рівнів (Zioło, 2011).

Тому визначення, наведені в таблиці 10, стосуються конкурентоспроможності менших територіальних одиниць. Отже, було прийнято, що проведений аналіз стосується понять конкурентоспроможності міст, які можна застосувати до рівня малих міських центрів. Крім того, було вказано на представлені в літературі поняття конкурентоспроможності територіальних одиниць та громад, які відображають суть конкурентоспроможності малих міст. Такий підхід було визнано необхідним, але

й ключовим, з огляду на прогалини в літературі щодо обговорюваного в роботі питання.

Конкурентоспроможність – це процес прямої та непрямой конкуренції між територіальними одиницями. Під непрямою конкуренцією розуміють створення умов для компаній, які дозволять їм отримати конкурентну перевагу. Зі свого боку, пряма конкуренція пов'язана з суперництвом територіальних одиниць за вигоди, що впливають з досягнутих переваг (наприклад, залучення інвесторів, споживачів, доступність фінансових ресурсів) (Wojdacki, 2004; Zrobek, 2018). Наведені в таблиці 10 визначення конкурентоспроможності малих міст відображають правильність щодо опосередкованого та прямого процесу конкуренції. На думку Метаксаса (2010), поняття конкурентоспроможності міст не повинно обмежуватися виключно підприємствами, що функціонують на їх території, а відображати всю реальність міської економіки та її здатність до дії. Адже місто є не лише економічною одиницею, а цілою соціально-економічною системою, що створює міське середовище, де сфера економічної діяльності є лише одним із сегментів (Jiang і Shen, 2010). Представлені спостереження підтверджують переконання, що конкурентоспроможність міст, у тому числі малих міст, повинна ґрунтуватися на перспективі сталого розвитку. Далі, конкурентоспроможність малих міст можна розглядати на двох рівнях:

— перший, зосереджений на суб'єктах конкурентоспроможності як здатності створювати конкурентне середовище для підприємств, мешканців, туристів або клієнтів.

— другий, зосереджений на об'єктах конкурентоспроможності в загальному розумінні як здатності забезпечувати високий рівень життя або якість життя при обмежених ресурсах.

Перший підхід орієнтований на суб'єктів конкурентоспроможності, тобто місцевих учасників соціально-економічного життя малого міського центру та його околиць, підкреслюючи таким чином тісний зв'язок між містом і селом.

З іншого боку, представлено загальний підхід, що має характер результату. Якість життя вважається одним із факторів, що визначають

конкурентоспроможність міст, однак можна стверджувати, що вона також може лежати в основі моделі конкурентоспроможності міст (Rogerson, 1999), тобто є метою конкуренції малих міст. Місто є конкурентоспроможним, створюючи економічним суб'єктам можливість максимізувати прибуток, тим самим підвищуючи конкурентоспроможність компаній. Це опосередкований процес, в якому підприємства, розташовані в місті, певною мірою визначають якість життя мешканців. З іншого боку, існує міська політика, яка, прагнучи підвищити привабливість міста, впливає на якість життя його мешканців (Szczep-Pietkiewicz, 2013). У рамках сформульованої концепції можна припустити, що соціальні, економічні та екологічні умови є інструментами підвищення якості життя, і саме це є метою конкуренції малих міст.

Конкурентоспроможність малих міст є особливим і складним питанням, з огляду на їх місце в ієрархії міської конкурентоспроможності. Великі міста, конкуруючи між собою, створюють умови, які призводять до переміщення ресурсів/потенціалу, зокрема, з менших територіальних одиниць до великих міст. Отже, вплив здійснюється лише в одному напрямку. У відповідь на ситуацію більших міських систем малі міста можуть лише намагатися зменшити масштаб всього явища. Тому важливою є роль малих міських центрів у всій міській структурі. Конкурентоспроможність малих міст у цьому контексті може бути розглянута як здатність підтримувати або відроджувати міську структуру, що є рушійною силою місцевого простору.

Підсумовуючи тему визначення поняття конкурентоспроможності малих міст, було прийнято, що це здатність покращувати якість життя мешканців малих міських центрів та їхнього місцевого оточення в економічному, соціальному та екологічному вимірі. Запропоноване визначення є загальним підходом до обговорюваного питання, яке поєднує в собі головну мету, а також підкреслює основні та актуальні умови розвитку та конкурентоспроможності територіальних одиниць.

ВИСНОВКИ

1. Конкуентоспроможність громади – багатофакторне поняття. Вона охоплює економічні, соціальні, інфраструктурні та управлінські аспекти, які взаємопов'язані між собою. Жоден із цих чинників не може забезпечити успіх окремо, адже розвиток громади залежить від комплексного підходу. Наприклад, навіть високий економічний потенціал не гарантує конкурентоспроможності без належної інфраструктури та ефективного управління. Системність дозволяє врахувати взаємозв'язки між ресурсами, управлінням та зовнішніми умовами. Тому громада повинна одночасно працювати над економікою, соціальною сферою, екологією та цифровізацією. Такий підхід забезпечує стійкі конкурентні переваги та довгостроковий розвиток.

2. Актуальність проблеми зумовлена децентралізацією та конкуренцією між громадами. Реформа децентралізації надала громадам більше повноважень, але водночас поставила їх у конкурентні умови за ресурси та інвестиції. Сьогодні громади змагаються не лише між собою, а й із великими містами, що мають розвинену інфраструктуру та кадровий потенціал. Це змушує місцеву владу шукати нові підходи до управління, впроваджувати інновації та формувати позитивний імідж. Конкуренція стимулює розвиток, але водночас створює ризики для слабших громад, які не мають достатніх ресурсів. Тому дослідження шляхів підвищення конкурентоспроможності є надзвичайно важливим для забезпечення рівних можливостей розвитку. Актуальність теми підтверджується сучасними викликами економічної нестабільності та міграції населення.

3. Основні фактори конкурентоспроможності – ресурсний потенціал, інвестиційна привабливість та якість управління. Ресурси громади – природні, фінансові, людські – формують основу її економічного розвитку. Однак без ефективного управління ці ресурси можуть залишатися нереалізованими. Інвестиційна привабливість залежить від прозорості процедур, наявності інфраструктури та сприятливого бізнес-клімату. Якість управління визначає здатність громади швидко реагувати на виклики, залучати партнерів та

впроваджувати сучасні технології. Тому стратегія розвитку повинна враховувати всі ці фактори комплексно, щоб забезпечити стабільне зростання. Важливо також розвивати людський капітал, адже він є рушійною силою інновацій.

4. Сучасний стан громади свідчить про середній рівень конкурентоспроможності. Аналіз показав, що громада має певні переваги, такі як вигідне географічне положення та природні ресурси. Водночас існують проблеми з інфраструктурою, низьким рівнем інновацій та недостатньою диверсифікацією економіки. Це обмежує можливості залучення інвестицій та розвитку підприємництва. Середній рівень конкурентоспроможності означає, що громада має потенціал для зростання, але потребує цілеспрямованих дій. Важливо використати сильні сторони та усунути слабкі, щоб піднятися на вищий рівень. Це потребує стратегічного планування та залучення додаткових ресурсів.

5. Ключові проблеми – обмежені фінансові ресурси та відтік молоді. Недостатність фінансування ускладнює реалізацію інфраструктурних проектів та соціальних програм. Відтік молоді призводить до зниження трудового потенціалу та інноваційності громади. Це створює замкнене коло: без інвестицій немає робочих місць, а без робочих місць молодь виїжджає. Для вирішення проблеми необхідно розробити програми підтримки малого бізнесу, створення робочих місць та залучення грантових коштів. Також важливо формувати умови для розвитку освіти та культури, щоб утримати молодь у громаді. Без цього громада ризикує втратити свій людський капітал.

6. SWOT-аналіз підтвердив необхідність стратегічного планування. Виявлені сильні сторони громади, такі як природні ресурси та вигідне розташування, можуть стати основою для розвитку туризму та агробізнесу. Слабкі сторони, зокрема недостатня інфраструктура, потребують інвестицій та модернізації. Зовнішні можливості – державні програми підтримки та міжнародні гранти – відкривають перспективи для розвитку. Загрози, такі як економічна нестабільність та міграція населення, вимагають гнучких стратегій реагування. SWOT-аналіз дозволяє сформулювати реалістичні плани та визначити пріоритети розвитку. Це робить його важливим інструментом управління.

7. Запропоновані стратегічні напрями – розвиток інфраструктури, цифровізація та підтримка підприємництва. Розвиток транспортної та комунальної інфраструктури підвищить комфорт життя та інвестиційну привабливість громади. Цифровізація управління забезпечить прозорість процесів та зручність для громадян і бізнесу. Підтримка підприємництва через пільги, консультації та доступ до фінансування сприятиме створенню робочих місць. Ці напрями взаємопов'язані та формують основу для сталого розвитку. Їх реалізація дозволить громаді зміцнити свої конкурентні позиції на регіональному рівні. Важливо забезпечити комплексність заходів та їх узгодженість із державними програмами.

8. Партнерство з бізнесом та міжнародними організаціями – ключовий інструмент розвитку. Співпраця з приватним сектором дозволяє залучати інвестиції та впроваджувати сучасні технології. Міжнародні гранти та програми розвитку відкривають додаткові джерела фінансування для інфраструктурних та соціальних проектів. Партнерство сприяє обміну досвідом та підвищенню професійного рівня управлінців громади. Такі взаємодії формують позитивний імідж громади та підвищують її конкурентоспроможність. Важливо розробити механізми прозорої співпраці, щоб забезпечити довіру та ефективність. Це дозволить громаді стати більш відкритою та інноваційною.

9. Реалізація заходів потребує ефективного управління та моніторингу. Без системи контролю навіть найкращі стратегії можуть залишитися на папері. Моніторинг дозволяє оцінювати результати, виявляти проблеми та коригувати дії. Важливо впровадити показники ефективності для кожного напрямку розвитку. Це забезпечить прозорість та підзвітність перед громадою. Ефективне управління є ключовим чинником успішної реалізації стратегічних планів. Воно формує довіру населення та підвищує якість управлінських рішень.

10. Практична цінність дослідження полягає у можливості використання рекомендацій органами місцевого самоврядування. Запропоновані заходи можуть стати основою для стратегічних планів розвитку громади. Їх реалізація сприятиме залученню інвестицій, створенню робочих місць та підвищенню

якості життя населення. Рекомендації враховують сучасні тенденції управління та можливості фінансування. Це робить їх корисними не лише для конкретної громади, а й для інших територій з подібними проблемами. Практична значущість роботи підтверджує її актуальність та прикладний характер. Вона може стати базою для розробки довгострокових стратегій розвитку.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Алексеева Н. І. Стратегічне планування як стрижневий елемент бюджетування на макрорівні: досвід Франції. *Фінанси, облік і аудит*. 2013. Вип. 2 (22). С. 7–15.
2. Беззубко Б. І. Вдосконалення державних механізмів стратегічного планування соціально-економічного розвитку територій: дис. ... канд. екон. наук.: 25.00.02. Маріуполь, 2017. 245 с.
3. Берданова О. В., Вакуленко В. М. Стратегічне планування розвитку об'єднаної територіальної громади: навч. посіб. К., 2017. 121 с.
4. Берданова О., Вакуленко В. Стратегічне планування місцевого розвитку. Практичний посібник / Швейцарсько-український проект «Підтримка децентралізації в Україні – DESPRO. К.: ТОВ «Софія-А». 2012. 88 с.
5. Берданова О., Вакуленко В., Тертичка В. Стратегічне планування: навчальний посібник. Л.: ЗУКЦ, 2008. 138 с.
6. Бойко А. Планування регіонального розвитку в Україні. *Вісник КНТЕУ*. 2017. № 1. С. 19-35.
7. Васильченко Г. Методологія та практика стратегій місцевого економічного розвитку в умовах глобалізації. *Стратегія економічного розвитку України. Спецвипуск*. 2011. № 28. С. 30–36
8. Васильченко Г. Теоретичні аспекти ефективних стратегій місцевого розвитку. *Вісник Чернівецького торговельно-економічного інституту. Економічні науки*. 2009. Вип. 3. С. 138-152
9. Васильченко Г., Парасюк І., Єременко Н. Планування розвитку територіальних громад. Навчальний посібник для посадових осіб місцевого самоврядування. К., 2015. 256 с.
10. Васіна А. Формування інституційного забезпечення структурної трансформації національної економіки з орієнтацією на задоволення потреб соціального розвитку. *Вісник ТНЕУ*. 2013. Вип. 1. С. 33-44.

11. Гавронські К., Петраковська О., Тузова Л. Зміни в системі планування територій України та України за останні 20 років. К., 2012. 13 с. URL: irbis-nbuv.gov.ua/.../cgiirbis_64.exe?
12. Газарян А. Стратегичное планирование в местном самоуправлении. Теоретические заметки и методический материал для тренингов. К.: Largis, 2002. 100 с.
13. Гнатенко О. В. Зарубіжний досвід стратегічного планування. *Економіка міського господарства*. 2009. № 1. С. 113-118. URL: http://donnasa.org/publish_house/journals/esgh/2009-1/03_Gnatenko.pdf.
14. Децентралізація у Україні – реформа в дії. URL: decentralization.gov.ua/reform/tag/.../Pol==scha.
15. Дробенко Г. О., Брусак Р. Л., Свірський Ю. І. Стратегічне планування розвитку територіальних громад. Львів: Вид-во «СПОЛОМ», 2001. 118 с.
16. Дудкіна О. Організаційні та економічні проблеми розвитку муніципальних утворень. *Вісник Тернопільського національного економічного університету*. 2006. Вип. 4. С. 144-152.
17. Дудкіна О. Управління регіональним розвитком: аспекти стратегічного планування. *Сектори економіки в процесі реалізації державної регіональної політики: Дванадцяті регіональні та муніципальні читання: зб. матеріалів доп. міжнар. наук.-практ. конф. (Тернопіль-Збараж, 26-27 жовтня 2017 р.); відп. за вип. М. М. Шкільняк. Тернопіль : СМП «Тайп», 2017. Ч. I. С. 203-206.*
18. Дяків О., Прохоровська С. Проблеми інноваційного розвитку регіону. *Вісник національного університету «Львівська політехніка»*. Серія «Менеджмент та підприємництво в Україні: етапи становлення і проблеми розвитку». 2015. № 819. С. 299- 308
19. Економічний профіль Тернопільської громади. URL: <https://ternopilcity.gov.ua>

20. Желюк Т. Концептуальні засади управління довгостроковим розвитком України: національна модель та глобальні виклики. *Журнал європейської економіки*. 2009. Т. 8, № 4. С. 371-382.
21. Залізко В. Д., Мартиненков В. І. Теоретико-методологічні аспекти формування стратегії розвитку сільських територій України. *Академічний огляд*. 2016. № 1 (44). С. 101-110.
22. Івашків Ю. Д. Стратегічне планування як інструмент реалізації регіонального управління. Наукові розвідки з державного та муніципального управління. 2014. Вип. 2. С. 242-249. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nrzd_2014_2_31.
23. Ігнатенко А. І. Зарубіжний досвід стратегічного планування у сфері державного управління регіональним розвитком. *Економіка будівництва і міського господарства*. 2013. Т. 9. № 4. С. 275-286.
24. Карпенко А. Стратегічне планування як інструмент інноваційного розвитку регіону. *Економіка. Фінанси. Право*. 2016. № 5. С. 3-7.
25. Конституція України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>
26. Куйбіда В. С., Білоконь Ю. М. Територіальне планування в Україні: європейські засади та національний досвід. К.: Логос, 2009. 108 с.
27. Куйбіда В. С., Негода В. А., Толкованов В. В. Регіональний розвиток та просторове планування територій: досвід України та інших держав-членів Ради Європи: Збірник. К.: Вид-во «Крамар», 2009. 170 с.
28. Кукса І. Стратегічне планування соціально-економічного розвитку регіону. *Вісник Східноукраїнського національного університету ім. В. Даля*. 2016. № 17 (171). С. 218-224.
29. Кутідзе Л. С. Стратегічне планування розвитку територій: навчально-методичний посібник. Запоріжжя: ЗЦППКК, 2013. 42 с.

30. Латинін М. А., Лозинська Т. М. Стратегічне планування: навч. посіб.; за заг. ред. д.е.н., проф. О. Ю. Амосова. Х.: Вид-во ХарПІ НАДУ «Магістр», 2010. 213 с.
31. Латинін М. А., Лозинська Т. М., Дунаєв І. В. Стратегічне планування: навч. посіб.; за заг. ред. д.е.н., проф. О. Ю. Амосова. 2-ге вид., перероб. та доп. Х.: Вид-во ХарПІ НАДУ «Магістр», 2012. 248 с.
32. Лендшел М., Винницький Б., Ратейчак Ю. Моніторинг та оцінювання стратегій і програм регіонального розвитку в Україні. К.: В-во «К.І.С.», 2007. 120 с.
33. Мамедов Сахиб Алі Огли. Зарубіжний досвід побудови стратегій соціально-економічного розвитку регіонів держави. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2014. № 12. URL: <http://www.dy.nauka.com.ua/?op=1&z=797>.
34. Матеріали діяльності Тернопільської міської ради Тернопільського району Тернопільської області.
35. Мельник А.Ф. Муніципальні утворення: методологічні засади управління та ресурсного забезпечення. *Вісник економічної науки України*. 2005. № 2 (8). С. 133 – 140.
36. Мельник А.Ф. Проблеми ресурсного забезпечення муніципального управління / Мельник А.Ф., Монастирський Г.Л., Дудкіна О.П. *Вісник Тернопільської академії народного господарства*. 2005. № 4.
37. Мельник А.Ф. Управління розвитком муніципальних утворень: теорія, методологія, практика: монографія / А.Ф. Мельник, Г.Л. Монастирський. Тернопіль: Економічна думка, 2007. 476 с.
38. Методологія стратегічного планування розвитку об'єднаних територіальних громад в Україні. Проект «Підтримка політики регіонального розвитку в Україні». URL: <https://surdp.eu/Methodology-of-strategic-planning-for-hromadas>

39. Механізми реалізації регіональної структурної політики: монографія / Мельник А. Ф. та ін.; за заг. наук. ред. проф. А. Ф. Мельник. Тернопіль: ТНЕУ, 2015. 343 с.
40. Модернізація суспільного сектору економіки в умовах глобальних змін : монографія / Мельник А. Ф. та ін.; за заг. наук. ред. А. Ф. Мельник. Тернопіль: Економічна думка, 2009. 528 с.
41. Монастирський Г.Л. Модернізаційна парадигма управління економічним розвитком територіальних спільнот базового рівня: монографія. Тернопіль: Вид-во «Економічна думка» ТНЕУ, 2010. 464 с.
42. Нєма О., Козак І. Планування регіонального розвитку в контексті децентралізації. *Ефективність державного управління*. 2017. Вип. 2 (51). Ч. 2. С. 222-228.
43. Про затвердження Методичних рекомендацій щодо формування і реалізації прогнозних та програмних документів соціально-економічного розвитку об'єднаної територіальної громади: Наказ Мінрегіонбуду від 30.03.2016 р. № 75. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0075858-16>
44. Про місцеве самоврядування в Україні: Закон України від 21.05.1997 р. № 280/97-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80>
45. Про схвалення Концепції вдосконалення системи прогнозних і програмних документів з питань соціально-економічного розвитку України: Розпорядження кабінету Міністрів України від 04.10.2006 р. № 504-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/504-2006-%D1%80>
46. Розроблення та впровадження стратегічного плану розвитку регіону: практичний посібник / Б. Боврон та ін.; за ред. І. Санжаровського. К.: Вид-во К.І.С., 2008. 214 с.
47. Саєнко П. О. Теоретичні засади формування стратегії розвитку об'єднаної територіальної громади. *Економіка і суспільство*. 2016. Вип. 7. С. 594-598.

48. Сментина Н. Особливості методології стратегічного планування в системі державного управління соціально-економічним розвитком території. *Вісник СумДУ. Серія «Економіка»*. 2013. № 4. С. 67-80.
49. Сментина Н.В. Стратегічне планування соціально-економічного розвитку на мезорівні: теорія, методологія, практика: монографія. Одеса: Атлант, 2015. 365 с.
50. Стратегії регіонального розвитку 2021-2027: що мають зробити регіони в цьому році, щоб вийти на якісно новий рівень стратегічного планування. URL: <https://decentralization.gov.ua/news/10591>
51. Стратегічне управління: опорн. консп. лекцій / уклад. В. С. Толуб'як. Тернопіль: ТНЕУ, 2016. 127 с.
52. Тіщенко А. П. Стратегічне планування розвитку регіону: основні поняття, вимоги та алгоритм здійснення. *Економічний вісник Донбасу*. 2010. № 2 (20). С. 84-89.
53. Ткачук А. Стратегічне планування в ОТГ: практикум. К.: Вендел, 2012. 45 с.
54. Ткачук А., Кашевський В., Мавко П. Стратегічне планування в громаді (навчальний модуль). К.: ІКЦ «Легальний статус», 2016. 96 с.
55. Шкільняк М. М. Критерії ефективного управління комунальною власністю територіальних громад. *Інноваційна економіка*. 2018. № 1-2. С. 96-102.